

« נתנאל חיימוביץ' ונטעאל בנדל

“לא ליסתור איניש בי כנישתא”

בסוגיה נידונים שני נושאים:

א. האם מותר להרוס בית כנסת?

ב. האם מותר להרוס בית כנסת על מנת לשפצו או ע"מ לבנות בי"כ חדש במקומו?

היות והנושא הראשון נידון באריכות במסכת מגילה (כו, ב), לא נעסוק בו כאן, ונתמקד בנושא השני - באילו תנאים מותר להרוס בית כנסת. בגמרא מובא כך:

אמר רב חסדא – לא ליסתור איניש בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי.

בבא בתרא ג, ב.

כאשר רוצים לסתור בית כנסת ישן כדי לבנות בית כנסת חדש עלולות לצוץ שתי בעיות. הראשונה היא פשיעותא, משמע חשש לרשלנות, כלומר החשש להרוס בית כנסת הוא מפני שלאחר מכן לא נוכל לבנות בית כנסת אחר מכל סיבה שהיא, בין באונס ובין בפשע ממש, אי לכך אין להרוס את בית הכנסת. והשנייה היא צלויי (תפילה) - החשש שבעקבות הריסת בית הכנסת לא יהיה מקום תפילה לציבור. לפי ר' חסדא אין להרוס בית כנסת בזמן שאין מקום אחר להתפלל בו, ואפילו באופן זמני.¹

הסיפור הראשון – מרימר ומר זוטרא

בהמשך הגמ' מופיע כך:

מרימר ומר זוטרא סתרי ובנו בי קייטא בסיתווא וסתרי ובנו בי סיתווא בקייטא.

שם.

על פניו, נראה כי קיימת סתירה בין פסיקת רב חסדא לבין הסיפור הנ"ל, שכן מרימר ומר זוטרא הרסו בכל תקופה בשנה את בית הכנסת היחיד שהיה להם, ללא תחליף מסודר. לסתירה זו התייחסו הראשונים. ונדון בהם אחד לאחד.

רש"י:

בי קייטא בסיתווא - בית הכנסת היה להם לימות החורף נמוך בכתלים רחבים וחלונות מועטין מפני הצינה ובימות החמה בית הכנסת אחר שאויר שולט בו.

רש"י שם.

¹ במסורת הש"ס המילים "עד דבני בי כנישתא אחריתי" מתחלפות עם "עד דבני דוכתא לצלויי", דבר המרמז על מקום כלשהו לתפילה. כמובן שכל הנ"ל בתנאי שאין תיוהא, סדק או בקע בקיר המונע את השימוש בבית הכנסת, אך כאשר יש תיוהא ודאי קיים היתר להרוס את ביה"כ.

רש"י מעמיד את הסיפור כך שמדובר על קיומם של שני בתי כנסת, אי לכך תיתכן הריסה של אחד מהם מכיוון שגם לאחר ההריסה יותר להם בית כנסת אחר להתפלל בו (כך ביאר גם הנמוק"י).²

תוס':

הג"ה בי קייטא ובי סיתוא - הוי כמו איכא תיוהא ושרי ואם שתי בתי כנסיות היו בב' מקומות של קייטא ושל סיתוא איירי כגון דחזו בה תיוהא ועוד נראה כיון דיש שם בהכ"נ אחר אין לחוש אם לא יבנו זאת והא דקאמר דאיכא דוכתא לצלויי היינו שאין בהכ"נ ועוד מחמת קור וחום אין לחוש שמא יפגעו או בזמן גדול כל כך אין לחוש, ע"כ הגה"ה.

בהסברם מנסים בעלי התוס' לפתור את בעיית הפשיעותא שקיימת בסיפור ע"י שני הסברים. בהסברם הראשון טוענים התוס' שבאמת היה קיים ב"כ אחד, אך יש היתר להורסו מכיוון שבתקופת הקיץ בית הכנסת של תקופת החורף נחשב תיוהא וכן להפך, היות ואי אפשר להתפלל בו עקב מזג האויר.

בהסברם השני התוס' מניחים שמדובר בשני בתי כנסת, ומעמידים את הסיפור בכך שביה"כ היה "תיוהא" (רעוע, סדוק) ממש (ואין לחשוש לפשיעותא מכיוון שבית כנסת שאינו מתאים לעונתו, אין אפשרות לשבת בו מחמת הקור או החום, דבר שיגרום לזירוז בניית בית הכנסת, כך שאין לחשוש להתרשלות).

התוס' מעמיד את המחלוקת בין המסבירים את הדין בפשיעותא למסבירים בצלויי במצב שיש מקום להתפלל בו.

לדעת מי שמעמיד את הדין על בעיית "צלויי" - לא תהיה בעיה להרוס את ביה"כ, אך לדעת מי שסומך את הדין על 'פשיעותא' - אסור יהיה להרוס את ביה"כ עד שיבנו ב"כ חדש. כאשר לשתי הדעות ברור שכשישנו בית כנסת נוסף אין בעיה לסתור את בית הכנסת.

דעת הרא"ש והרשב"א:

אמר רב חסדא לא לסתור אינשי בי כנישתא א"כ בנו בי כנישתא אחריתי. איכא דאמרי משום פשיעותא, ואיכא דאמרי משום צלויי. מאי בינייהו? איכא בינייהו דאיכא דוכתא לצלויי. מרימר ומר זוטרא סתרי ובנו בי קייטא בסיתוא ובי סיתוא בקייטא. אינהו סברי משום צלויי והוה להו דוכתא לצלויי.

רא"ש פרק א סימן ד.

מרימר ומר זוטרא סוברים שעיקר הבעיה היא "צלויי" ואינם חוששים לפשיעותא, ומכיוון שיש מקום אחר לתפילה, אין בעיה להרוס את ביה"כ (התירוף מתרץ בעיקר את רש"י). הרשב"א מוסיף שלא חוששים לפשיעותא בזמן מועט, כך שהמעשה בגמרא היה מוצדק אפילו אליבא דרב חסדא:

לפשיעה דקצת ימים לא חיישינן כיון דהשתא מיהא איכא בי כנישתא אחריןא דמצלו בה כדרכיהו, והיינו דקאמרינן עד דבני בי כנישתא אחריתי.

חידושי הרשב"א, בבא בתרא ג, ב.

² יש לשים לב שרש"י פותר את הבעיה של צלויי ולא של פשיעותא, שכן בסופו של דבר בית הכנסת אכן נהרס.

הרמב"ם והרי"ף:

אין סותרין בית הכנסת כדי לבנות אחר במקומו או במקום אחר, אבל בונין אחר ואח"כ סותרין זה, שמא יארע להם אונס ולא יבנו, אפילו כותל אחד ממנו בונה החדש בצד הישן ואחר כך סותר הישן.

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים, פרק יא, יב.

הרמב"ם והרי"ף פוסקים כי אסור להרוס בי"כ עד שבונים אחר חדש משום פשיעותא, ומוכיחים זאת ע"י סיפור המובא בהמשך הגמ' של רבינא ורב אשי, שם אנו רואים התייחסות רק לפשיעותא.

הסיפור השני – 'גבו זוזי ומחתי', עד כמה יש לחשוש לפשיעותא?

בכדי לבחון את גבולות המושג פשיעותא נעיין בסיפור נוסף המובא בגמרא:

א"ל רבינא לרב אשי: גבו זוזי ומחתי, מאי? אמר ליה: דילמא מיתרמי להו פדיון שבויים ויהבי להו.

שריגי ליבני והדרי הודרי ומחתי כשורי, מאי? א"ל: זמנין דמתרמי להו פדיון שבויים, מזבני ויהבי להו.

א"ה, אפי' בנו נמי! אמר ליה: דירתיה דאיניש לא מזבני.

ב"כ שם.

בסיפור הנ"ל אנו בוחנים את גבולותיו של האיסור מחמת פשיעותא, כלומר באיזה שלב של בניית בית הכנסת החדש יהיה היתר להרוס את בית הכנסת הישן. האם כאשר הכסף כבר מוכן, יהיה מותר להרוס את בית הכנסת? במידה ומסודרים הלבנים, מוכנים הקרשים ומונחות הקורות, האם אז יהיה מותר להרוס?

מהסיפור נראה שבאמת בכל שלב יהיה אסור, ועל כך מערערת הגמרא בשאלת "אי הכי אפילו בנו נמי?!" האם גם כאשר הבית יהיה בנוי לגמרי, עדיין נחשוש לפדיון שבויים ולא תתאפשר הריסת ביה"כ הישן?

לפי תוד"ה 'אי הכי כי בנייה נמי' - פירוש: עד שיתפללו בה" (ג, ב) אכן הייתה הוה אמינא לחשוב שגם כשכבר יתפללו בבית הכנסת ממש, עדיין יהיה אפשר למוכרו לצורך פדיון שבויים, והגמרא משיבה שאין מוכרים.

אולם, להלכה נפסק שלא ניתן למכור בית כנסת לצורך פדיון שבויים אפילו אם נכנסו להתפלל בו.³

³ ההלכה מאוד לא חד משמעית ולא אחידה בשל העובדה שכל פוסק יכול לקבוע עפ"י קריטריונים שהוא רואה לנכון, מה הוא מגדיר כפשיעותא ומה לא, שכן פשיעותא הוא מושג אינדיבידואלי הנתון לפרשנות אישית. בנוסף נמצאנו למדים שהגדרת "תיוהא" נרחבת מאוד כפי שראינו לעיל בפירוש תוספות המסביר את קשיי מזג האויר כתיוהא, אם כך, הפוסק רשאי להגדיר גדרים משלו מהו תיוהא ומה לא.

סיפור שלישי - תיוהא

בסיפור השלישי מסופר על כך שהיה צורך להרוס את בית הכנסת של רב אשי בעקבות תיוהא שהיה בו, ורב אשי ישן בבית הכנסת כל זמן השיפוצים.

כי הא דרב אשי חזא בה תיוהא בכנישתא דמתא מחסיא, סתריה ועייל לפורי' להתם, ולא אפקיה עד דמתקין ליה שפיכי.

כבא בתרא ג, ב.

ישנן שתי שאלות עיקריות העולות מן הסיפור:

א. לשם מה ישן רב אשי בבית כנסת?

ב. האם מותר לישון בבית כנסת?

שיטת רש"י:

כדי שלא יתיאש בבנינו שהחמה והגשמים מצערין אותו.

שם, ד"ה 'עיייליה לפוריה דהתם'.

מכיוון שרב אשי רצה שהבנייה תסתיים כמה שיותר מהר, הוא ישן בבית הכנסת על מנת לזרוז את התהליך.

שיטת תוס':

וי"ל דלאו ממש לבהכ"נ עיילה לפורי' אלא בסמוך לבהכ"נ במקום שהאורחין רגילין לישן שם ולאכול.

שם ד"ה 'ועייליה לפוריה דהתם'.

תוס' מתרץ שרב אשי ישן בחדר צדדי ולא בבית הכנסת ממש, ולכן אין בעיה.⁴

הראב"ה טוען שרב אשי אכן ישן בבית הכנסת בטענה שלצורך מצווה מותר, ומוכיח זאת מק"ו, הרי בעיבור החודש נהגו לאכול ולשתות בתוך בית הכנסת, ואילו בסוגייה בה אנו עוסקים, המדברת בעניין קיום בית הכנסת עצמו ממש, על אחת כמה וכמה שמותר.

יתכן לומר שסיפור זה בא ללמדנו שגם כאשר יש לנו היתר הלכתי לעשות דבר מה, עדיין יש עניין להשתדל לזירוז וקיצור התהליכים ככל שאנו יכולים, כמעשה רב אשי.

אחרית דבר

⁴ תוס' והרא"ש סוברים שבתי כנסיות שבבבל אסור לישון בהם, שלא כמו המימרא במסכת מגילה "בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשוין".

הנושא הכללי בו דנה הסוגיה, קדושת בית הכנסת, הוא נושא מאוד רלוונטי לימינו. בין אם בשאלות היותר מצויות, הנוגעות לשימוש היומיומי בבית הכנסת כגון אכילה, שתיה וקיום אירועים בבית הכנסת ובין אם בשאלות נרחבות יותר כמו הריסת בית כנסת וסגירתו.

אחד הנושאים העולים מן הסוגיה הוא הריסת הקיים למען בניית דבר טוב יותר, תוך סיכון של 'פשיעותא' שהדבר לא יצליח או לא באמת יהיה יותר טוב. דילמה זו נוגעת הן בחיינו הדתיים והן בחיי החול, לקיחת סיכון של עזיבת הקיים, החם והבטוח (אך לא בהכרח הטוב ביותר), וצעידה אל מציאות לא ידועה ושאינה ניתנת לתכנון – לקיחת הימור. ההימור בחיינו שכיח, בהתנהלות היומיומית אנו לוקחים הימורים לעיתים תכופות, כמו ההחלטה אם לנסוע למקום מסוים למרות חשש לתאונה וכדו'. ככל שההימור גדול יותר כך מעורר הוא יותר את תשומת ליבנו, כמו בבחירת מקצוע, נישואים, פתיחת עסק וכו'. הימור גדול יגרור אחריו, כמובן, רווח גדול או לחילופין הפסד גדול, לעומת זאת הימור קטן יגרור אחריו רווח או הפסד קטנים.

הריסת הקיים בחיי החול נמדדת עפ"י רווח והפסד, ואילו הריסת הקיים בחיי הקודש נמדדת במישור הרוחני של ההרס ומשמעותו. לא לחינם נזהרים רבינא ורב אשי בהריסת בית הכנסת עד כדי כך שהגמרא שואלת ובצדק "אי הכי אפילו בנו נמי?!". כלומר, אפילו שבניית בית הכנסת החלופי תמה, לא נהרוס את הישן?! יתכן כי יש להסיק מכאן לגבי המשמעות העצומה של הריסת בית כנסת, שהוא בבחינת בית מקדש מעט, ואת הלקח הנלמד מהחלטת רבינא ורב אשי, שלא להסתכן אפילו במעט בכל הקשור לענייני החרבה והריסה של בין אדם למקום ושאר עניינים של קודש. לכל אורך ההיסטוריה ניסו הגויים פעמים רבות להחריב את מוסדותיה של היהדות, וכי אנו ניתן יד בדבר?!

לעיתים יש צורך ואף חובה להרוס או לשפץ פלח מסויים מחיי הקודש מכיוון שהתגלה בו תיוהא. למרות הכל קיים חשש מהריסה, אלא שלעיתים על מנת להתקדם ולקדם את חיי הקודש ואורחות חיינו התורניים עלינו לעשות צעד גורלי שכזה, כדברי הרב קוק "כשמרגיש האדם שנהרס הרבה ברוחניות, ידע שהגיע לו התור לבניית בניין חדש, יותר נעלה ונשגב" (אורות הקודש ג, סימן רנא). אין לעשות זאת בקלות ראש! יש לנהוג כרב אשי שישן בבית הכנסת בעת שיפוצו ונתן את כולו למען המטרה, למען הרבות אור ה' בעולם. אור ה' חדש ומרומם.